

УДК 792.54 (477)

DOI 10.32461/2226-2180.39.2021.238734

Цитування:

Василенко К. О. Українізація вітчизняного оперного театру. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 39. С. 251-255.

Vasylenko K. (2021). Ukrainianization of national opera theater. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. prats'*, 39, 251-255 [in Ukrainian].

Василенко Катерина Олександрівна,
аспірантка кафедри організації театральної
справи імені І. Д. Безгіна
Київського національного університету театру,
кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого
<https://orcid.org/0000-0002-7061-9656>
vasilenkokatrina123@gmail.com

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ОПЕРНОГО ТЕАТРУ

Мета дослідження: Виокремити художні та організаційні особливості оперного мистецтва періоду від Української Народної Республіки до 1930-х років. Висвітлити роль і значення передумов та становлення українізації як чинника формування вітчизняної оперної культури в першій половині ХХ століття. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні компаративістського та порівняльно-історичного методів, що дало змогу виокремити та порівняти період, що досліджується, від його початку до крайніх років. Дозволило охарактеризувати історичні події з ретроспективної відстані довжиною в століття. **Наукова новизна** полягає у осмисленні впливу українізації на оперне мистецтво в Україні. Вперше детально розглядається українізація культури населення з часів існування УНР до появи самого поняття «українізація», яке з'явилося після формування УСРР. **Висновки:** шляхом аналізу наукових публікацій, монографій та архівних джерел можемо визначити підходи та становлення політики «українізації» оперного мистецтва в першій половині ХХ століття. Виникає можливість порівняти «українізацію» вітчизняного оперного мистецтва в період Української Народної Республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Ключові слова: українізація, удержавлення оперного театру, «українізація» опери, театральний комітет, Театральна рада, Генеральне Секретарство народної освіти.

Vasylenko Kateryna, graduate student of the department of theatrical affairs I. D. Bezgin, Kyiv National University of Theater, Film and Television named after I. K. Karpenko-Kary

Ukrainianization of national opera theater

The purpose of the article is to single out artistic and organizational peculiarities of opera art of the period from the Ukrainian National Republic in the 1930s. To illuminate the role and importance of prerequisites and formation of Ukrainianization as a factor of formation of national opera culture in the first half of XX century. **The methodology** lies in the application of comparativist and comparative-historical methods, which allowed to highlight and compare the period, researched, from its beginning to the extreme years. Allowed to characterize historical events with a retrospective distance of a century. **The scientific novelty** consists of incomprehension of the influence of Ukrainianization on opera art in Ukraine. For the first time, the Ukrainianization of the culture of the population from the time of the UPR to the appearance of the very concept of "Ukrainianization", which appeared after the formation of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, is considered in detail. **Conclusions.** Through the analysis of scientific publications, monographs, and archival sources we can determine the approaches and formation of the policy of "Ukrainianization" of opera art in the first half of the twentieth century. There is a possibility to compare the "Ukrainization" of the national opera art in the period of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian Socialist Soviet Republic.

Key words: Ukrainization, governmentalization of opera, "Ukrainization" of opera, theatrical committee, theatrical council, General Secretariat of Public Education.

Актуальність теми дослідження полягає у новому погляді на розвиток вітчизняного оперного театру в першій половині ХХ століття. Історія українського театру радянського періоду більшою мірою відображує вплив радянської політики. Однак слід виокремити передумови донної ситуації.

Саме дії культурної політики УНР призвели до українізації населення, яку в перші роки свого становлення на українській території продовжували в своїх цілях більшовики. Саме в цей період множаться державні театри, щоб в подальшому з'явилася можливість впливати на їхній репертуар та організаційну структуру.

Виокремлення та усвідомлення цих деталей необхідне для подальшого об'єктивного погляду у вивченні українського театру радянського періоду майбутніми поколіннями.

Аналіз досліджень і публікацій. Подібними дослідженнями з того чи іншого боку займалися науковці з окремих галузей культури. Зокрема публіцистику даного періоду розглядали Г. Рудий, В. Купрійчук. Аналізом перекладів лібрето до опери цікавилися Л. Коломієць та М. Стріха. Трансформацію театрального мистецтва УНР та його перехід до радянського устрою висвітлюють в публікаціях Р. Леоненко, Ю. Станішевський, І. Безгін, А. Лягущенко, О. Безгін, Я. Чигляев, Ю. Раєвська. Існування таких наукових праць дозволяє в загальному обсязі розглянути проблематику театрального мистецтва означеного періоду, однак не виокремлює передумови та становлення українізації як основного чинника формування державної театральної та зокрема оперної культури в Україні.

Мета дослідження – висвітлити роль і значення передумов та становлення українізації в першій половині ХХ століття як чинника формування вітчизняної опери в контексті національної культури. Обґрунтувати необхідність висвітлення даного матеріалу для детального вивчення історії українського оперного мистецтва радянського періоду.

Виклад основного матеріалу. Паралелі між революцією соціуму та революцією мистецтва проводяться чи не у кожному культурному та мистецькому дослідженні. Саме революція початку ХХ ст. певно найяскравіше відобразилася на історії українського народу з усіх періодів трансформацій нашої країни, які відбувалися до заснування Російської імперії, в час її існування і після радикального її знищення, яке підготував дванадцятирічний період 1905-1917-х рр.

Усвідомлюючи масштаб тотальної трансформації соціально-культурного устрою населення величезної території колишньої Російської імперії, та враховуючи культурні та етнічні розбіжності між республіками, радянська влада запровадила спеціальну політику вирішення національного питання – «коренізацію». «Після проголошення XII з'їздом РКП(б) (квітень 1923 р.) курсу на «коренізацію» поняття «українізація» стало застосовуватися для визначення національної політики радянської влади у 20-х роках в межах УСРР» [4, 224].

Однак, насправді «українізація» на території сучасної України почалася ще до декрету про «коренізацію», що породив термін «українізація». Початок автономії української культури відбувся у 1917 році з програмою розбудови Української держави урядом УНР.

Займалося освітньою та культурною розбудовою української держави Генеральне Секретарство народної освіти, керівником якого став педагог Іван Стешенко. Секретарство мало в собі чотири департаменти: вищої освіти, професійної освіти, мистецтв та загальних справ. Якщо тільки розглянути функції мистецького департаменту, що робить у своєму дослідженні Ю. Раєвська, можна абсолютно підтримати твердження про «підступ до «українізації»: «В ході засідання збори ухвалили заснувати при Генеральному Секретарству народної освіти для завідування справами мистецтва п'ять відділів: архітектури (з окремими напрямками щодо малярства, скульптури, освіти, виставок, аматорських художників); охорони пам'яток старовини; театру і театральної освіти, музики, народної пісні та музичної освіти» [6, 136].

Чималий внесок у підступ до майбутньої програми українізації вніс Комітет українського національного театру, який 1918 року був перетворений на Театральну раду, дорадчий орган театального відділу. Театральна рада ухвалила рішення вести всю документацію виключно українською мовою.

Зокрема з архівних джерел виникає інформація про клопотання в. о. голови Театральної відділу при Народному Міністерстві освіти Людмили Старицької-Черняхівської ще в листопаді 1918 року про удержавлення Київської опери, шляхом термінової передачі будівлі оперного театру в оренду Головному управлінню мистецтв і національної культури, тобто реквізиції. Головою Театрального відділу Марією Старицькою була підготовлена документація для створення Державного оперного театру: статут, бюджет, штатний розпис та інше. Однак, як відомо старання Голови Театрального відділу були марними. Державною опера стала лише з приходом радянської влади в 1919 році [11, 20; 12, 65-66].

Культурно-освітня політика уряду УНР спромоглася за досить короткий термін дати усвідомити українському народу свою національну ідентичність, постулатами якої керується й сучасна Україна. І хтозна якого рівня художньої культури досягла б наша держава, якби не остаточне знищення Української Народної Республіки. Прийшовши

до влади, більшовики пішли на поступки республікам, що вимагали власної самоідентифікації, апелюючи їм політикою «коренізації». Паралельно з цим вперше офіційно з'являється назва прояву української культури на державному рівні – «українізація». Однак, насправді за політикою «коренізації» були приховані адаптивні форми становлення соціалізму в культурному просторі окремих республік, які поступово перестали приховуватись владою.

Перші кроки «радянської українізації» були здійснені ще в 1919 році зі створенням Державної української музичної драми. Театр відкрився 28 липня виставою «Утоплена» Миколи Лисенка. Були підготовлені балет «Азіаде» Й. Гютеля та опера «Галька» Монюшко і «Тарас Бульба» Миколи Лисенка. Однак останні дві опери не були показаними через окупацію Києва вже у вересні 1919 року. Театральна трупа розпалася назавжди.

Через українізацію відбулося активне впровадження української мови в соціальне та культурне життя населення, що яскраво відобразилося на театральному репертуарі, зокрема оперному. 1925 року оперний театр відкрився у Харкові як Українська Державна Столична Опера, а опери Києва та Одеси у 1926 році стали академічними. Того ж 26-го року декретом Ради народних комісарів УСРР всі три українські опери було «українізовано». Тому лібрето всіх опер у репертуарі мало звучати українською мовою.

Вже в перший сезон «українізована» Київська державна академічна українська опера випустила українською «Аїду» Верді (саме нею 1 жовтня було розпочато сезон), «Наместо Мадонни» Вольф-Феррарі, «Золотий півник» Римського-Корсакова, «Мадам Баттерфляй» Пучіні, «Мейстерзінгери» Вагнера та інші [8, 197].

Певна річ за такої різкої необхідності виникла потреба перекладу. Перекладачами текстів лібрето того часу стали М. Рильський, Л. Старицька-Черняхівська, О. Варавва та інші. При чому як стверджує дослідниця перекладання й перекладачів Лада Коломієць у своєму виданні «Український художній переклад 1920-30-х років...» за часи роботи завлітом в Київській опері (з 1934 по 1950рр. (окрім воєнного періоду)) М. Рильський займався не лише перекладом оперних лібрето, а й редагуванням [3].

Науковець М. Стріха більш детально досліджує це питання у статті «Максим Рильський та «українізація» опери», де описує факти і припущення щодо редагування

Рильським перекладів опер Л. Старицької-Черняхівської («Аїда») О. Варавви («Севільський цирюльник») та інших репресованих авторів [9, 9].

Окрім перекладів у Київській опері, за словами В. Туркевича, репертуар вперше став наповнюватися власними українськими операми: «Тарас Бульба», «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Кармелюк» В. Костенка, «Дума чорноморська» С. Потоцького, «Беркути» («Золотий обруч») Б. Лятошинського» [10].

Одеська опера в активні роки українізації познайомила глядача з такими українськими операми як «Розлом» В. Фемеліди, «Самійло Кішка» Б. Яновського, «Золотий обруч» Б. Лятошинського, «Орлиний бунт» А. Пащенко.

Новостворена опера у Харкові мала на меті закарбуватися як головна столична українська опера. До п'ятиріччя заснування оперного театру в журналі «Мистецька трибуна» була опублікована стаття: «З жовтня ц. р. минуло п'ять років, як наш театр вперше дав завісу постійної української опери у столиці пролетарської України. Почали ми тоді нашу працю, маючи в своєму музичному портфелі лише одну оперу українською мовою «Сорочинський ярмарок» муз. Мусоргського, а в серцях наших було давнє й велике бажання створити нарешті постійний український оперовий театр, якого, на жаль, за весь час свого історичного існування український народ не мав. В репертуарі першого сезону (1925 р.) не було й однієї оперової назви оригінальної творчості українських композиторів і в шостому сезоні столичної опери ми маємо колосальну перемогу в репертуарі, і наша опера вже нараховує 50% оригінальної музичної творчості...» [2, 5].

За перші п'ять років існування Харківська опера встигла показати «Кармелюка» В. Костенка, «Купало» Б. Вахнянина, «Золотий обруч» Б. Лятошинського, «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Вибух» Б. Яновського. Крім того в репертуарі мали місце балети «Вогонь над Гангом» Б. Яновського, «Пан Каньовський» М. Вериківського. Впевнено закріпились на сцені театрів українізовані опери — «Русалка» О. Даргомижського та «Князь Ігор» Олександра Бородіна [1].

Історичним зламом українізації став 1926 рік, коли в червні на Пленумі ЦК ВКП(б), в тексті резолюції якого мова йде про наступне: «Партія обстоює самостійний розвиток української культури, виявлення всіх творчих

сил українського народу. Партія бореться за широке використання українською культурою, що будується, всіх цінностей світової культури, за її рішучий розрив з традиціями провінційної обмеженості і рабського наслідування, за створення нових культурних цінностей, гідних творчості великого класу... [] Але партія робить це не шляхом протиставлення української культури культурам інших народів, а шляхом братерської співпраці робітничих і трудящих мас усіх національностей у справі будівництва міжнародної пролетарської культури, у яку український робітничий клас зможе внести свою частку» [5, 336]. Спонуканням до такого рішення сприяв так званий «національний комунізм», що почав розвиватися на території УСРР, який відрізнявся від комуністичних ідеалів СРСР. Саме цим пленумом радянська «українізація» була трансформована в бік суто комуністичних постулатів, а попередні показові реформи щодо підняття української культури стали викритими й зміненими на користь більшовицької влади.

У цілому представники радянського комунізму по-різному дивилася на оперне мистецтво. З одного боку, оперу вважали найбільш буржуазним мистецтвом, що не має місця в розбудові пролетарської держави, з іншого – найбільш пролетарським за своєю суттю. З 1926-го року радянська українізація стала повністю комуністично спрямованою. Влада вимагала зміни репертуару, що сприяло появі ідейно спрямованих опер, таких як «Іскри» Розентора, «Вибух» Б. Яновського, «Бур'ян», «Поєма про сталь» В. Йориша, «Розлом» В. Фемеліди та інших.

Наукова новизна полягає у осмисленні впливу українізації на оперне мистецтво в Україні. Вперше детально розглядається українізація культури доби УНР – і до появи самого поняття «українізація», яке з'явилося після формування УСРР.

Висновки: шляхом аналізу наукових публікацій, монографій та архівних джерел можемо визначити підходи та становлення «українізації» оперного мистецтва в першій половині ХХ століття. Визначити окремі прояви піднесення оперного мистецтва в контексті національної культури. Виникає можливість провести порівняння між піднесенням та спадом активного прояву української національної культури в період Української Народної Республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Література

1. Галась І. Діяльність театральних колективів в Україні на зламі 20—30-х років минулого століття: за матеріалами Державного архіву друку // Вісник книжкової палати. 2010. №11. С. 1-4.
2. Житар М. С. Український балет : [українське музично-сценічне мистецтво: до 230-річного ювілею]. Хмельницький: Вид-во Алли Цюпак, 2009. 64 с.
3. Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років. Вінниця: Нова Книга, 2015. 360 с.
4. Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 20-30-х років // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. №32. С. 224-232.
5. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.
6. Раєвська Ю. Державне регулювання театральної справи за часів перших національних урядів // Сучасне мистецтво. 2005. №2. С. 136-150.
7. Станішевський Ю. О. Оперний театр Радянської України. Київ: «Музична Україна». 1988. 289 с.
8. Стефанович М. П. Київський державний театр опери та балету УРСР ім. Т.Г. Шевченка. Історичний нарис. Київ: «Жовтень», 1960. 276 С.
9. Стріха М. Максим Рильський та «українізація» опери // Народна творчість та етнологія. 2020. №2 С. 5-20.
10. Туркевич В. Історія театру / Сайт Національної опери України. URL: <https://opera.com.ua/about/istoriya-teatru> (дата доступу 17.01.2021)
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України Ф.2457 Головне управління мистецтва та національної культури Української Держави, м. Київ. 1917-1920 рр. оп.1. Спр.61. Законопроекти та доповідні записки про заснування Українського національного театру, Державної опери ім. Лисенка. 1918 р., арк. 20.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.3689 Головне управління мистецтва та національної культури Української Народної Республіки. 1918-1922 рр. оп.1. Спр.19. Копії законопроектів петлюрівської Ради міністрів, доповідні записки голови театального відділу і листування з Міністерством освіти про заснування режисерсько-інструкторських курсів в м. Києві і пересувних кінотеатрів. 1918 р., арк. 65-66.

References

1. Galas I. (2010). Activities of theater groups in Ukraine at the turn of the 20-30s of the last century: according to the State Archives of the Press. Bulletin of the Book Chamber, 11, 1-4 [in Ukrainian].
2. Zhytar M. S. (2009). Ukrainian ballet: [Ukrainian musical and stage art: to the 230th anniversary]. Khmelnytsky: Alla Tsyupak Publishing House [in Ukrainian].
3. Kolomiets L.V. (2015). Ukrainian literary translation and translators of the 1920-30s. Vinnytsia: Nova Kniga [in Ukrainian].
4. Kuts O. (2006). Ukrainization as a catalyst for the spiritual life of Ukrainian society in the 20-30's. Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies. IF Kuras NAS of Ukraine, 32, 224-232 [in Ukrainian].
5. Ogienko I. (2001). History of the Ukrainian literary language. Kyiv: Our Culture and Science [in Ukrainian].
6. Raevskaya Y. (2005). State regulation of theatrical affairs during the first national governments. Contemporary Art, 2, 136-150 [in Ukrainian].
7. Stanishevsky Y.O. (1988). Opera Theater of Soviet Ukraine. Kyiv: "Musical Ukraine". 289 p.
8. Stefanovich M. P. (1960). Kyiv State Opera and Ballet Theater of the USSR. Shevchenko. Historical essay. Kyiv: "October" [in Ukrainian].
9. Striha M. (2020). Maksym Rylsky and "Ukrainization" of opera. Folk art and ethnology, 2, 5-20 [in Ukrainian].
10. Turkevich V. History of the theater. Site of the National Opera of Ukraine. Retrieved from URL: <https://opera.com.ua/about/istoriya-teatru>
11. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine Stock 2457 Main Department of Art and National Culture of the Ukrainian State, Kyiv. 1917-1920 description 1. Case 61. Bills and memos on the establishment of the Ukrainian National Theater, State Opera named after Lysenko. 1918, p. 20.
12. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine Stock 3689 Main Department of Arts and National Culture of the Ukrainian People's Republic. 1918-1922, description 1. Case 19. Copies of bills of the Petliura Council of Ministers, memoranda of the head of the theater department and correspondence with the Ministry of Education on the establishment of directing and instruction courses in Kyiv and mobile cinemas. 1918, p. 65-66.

*Стаття надійшла до редакції 10.03.2021
Отримано після доопрацювання 31.04.2021
Прийнято до друку 05.04.2021*